

MUSTAQILLIK DAVRIDA O'ZBEKISTONDA OILA INSTITUTIDAGI
TARIXIY O'ZGARISHLAR

Raxmonqulova Madinabonu Osmonqul qizi

Millat Umidi universiteti

BA-103 Guruh

Annotatsiya. Ushbu maqola Mustaqillik (1991 yil) davridan boshlab O'zbekiston Respublikasida oila institutida yuz bergan asosiy tarixiy va ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qiladi. Maqolada oilaviy siyosat va huquqiy hujjatlar, demografik tendensiyalar, ta'lim va gender siyosati hamda madaniy an'analar nuqtai nazari keltiriladi.

Abstract. This article analyzes the main historical and social changes that have occurred in the institution of the family in the Republic of Uzbekistan since independence (1991). The article presents a perspective on family policy and legal documents, demographic trends, education and gender policy, and cultural traditions.

Аннотация. В статье анализируются основные исторические и социальные изменения, произошедшие в институте семьи в Республике Узбекистан с момента обретения независимости (1991 г.). В статье представлен обзор семейной политики и нормативно-правовых актов, демографических тенденций, образовательной и гендерной политики, а также культурных традиций.

Kalit so'zlar: Oila instituti, oila qadriyatlari, mustaqillik davri, gender tengligi, demografik tendensiyalar, meotodologiya, post-sotsialistik transformatsiya.

Keywords: Family institution, family values, period of independence, gender equality, demographic trends, post-socialist transformation.

***Ключевые слова:** Институт семьи, семейные ценности, период независимости, гендерное равенство, демографические тенденции, постсоциалистическая трансформация.*

Kirish

Oila – bu inson hayotining ilk maktabi, jamiyatning eng qadimiy va eng muqaddas bo‘g‘inidir. Har bir inson, qaysi sohada faoliyat yuritishidan qat’i nazar, oila bag‘rida hayotiy qadriyatlarni, mehrni va mas’uliyatni o‘rganadi. Shuning uchun ham oila nafaqat shaxs, balki butun jamiyatning axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy tayanchidir.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, oila institutining jamiyatdagi o‘rni, vazifasi va qadriyatlari tubdan yangicha talqin etila boshlandi. Bu o‘zgarishlar nafaqat qonunlarda, balki xalq tafakkuri, ijtimoiy ong va madaniyatda ham chuqur iz qoldirdi. Oila masalasi endi shaxsiy hayot doirasidan chiqib, milliy rivojlanish strategiyasining markaziga aylandi.

O‘zbekistonning 1991-yildagi mustaqillikka erishishi jamiyatning barcha sohalari, jumladan, oila institutida tub o‘zgarishlarga olib keldi. Sovet Ittifoqi davrida oila kollektiv ijtimoiy tuzilma sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, mustaqillikdan keyin u milliy madaniyat, iqtisodiy o‘tish va global ta’sirlar ostida qayta shakllandi. Ushbu tadqiqotning asosiy muammosi – oila institutining tarixiy transformatsiyasi va uning O‘zbekistonning modernizatsiyasi jarayonidagi roli.

Tadqiqotning dolzarbligi O‘zbekistonning ijtimoiy siyosati rivojlanishida oila institutining markaziy o‘rni bilan bog‘liq. Jahon banki hisobotlariga ko‘ra, oilaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlari qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim.

Metodologiya

Tadqiqot sifatli va miqdoriy ma’lumotlarga asoslangan deskriptiv tahlil usulidan doydalanai. Ma’lumot manbalari: 1) Rasmiy hujjatlar – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992, 2023 tahriri), Oilaviy kodeks (1998, so‘nggi tahrir); 2) Statistika – Davlat statistika qo‘mitasi (nikohlar, ajralishlar, tug‘ilish

darajasi, 2024); 3) Sotsiologik tadqiqotlar – UNFPA, UNICEF, Jahon banki hisobotlari (2015–2024)

Muhokama

1991-yilgacha va undan keyin oila strukturasini solishtirish

Sovet davrida (1924–1991) o‘zbek oilasi kolxoz tizimi va ayollarning mehnatga jalb etilishi ta’sirida yadro oila shakliga o‘tdi. Oilaviy qadriyatlar kollektivizmga asoslangan: ayollarning 50% mehnat bozorida ishtiroki, ammo uy ishlari yuklamasi (Akiner, 1997). Nikoh yoshi 18 yosh, ajralishlar kam (yiliga 10 mingdan kam), tug‘ilish darajasi yuqori (5,58 bola/ayol).

Mustaqillikdan keyin (1991–hozir) oila milliy an’analarga qaytdi: katta oilalar (o‘rtacha 5–6 a’zo) va kelin instituti saqlanib qoldi, ammo urbanizatsiya yadro oilalarni ko‘paytirdi (UNICEF, 2023). Konstitutsiyaning 63-moddasi oilani jamiyatning asosiy birlik sifatida himoya qiladi, 46-moddasi gender tengligini e’lon qiladi (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1992). Solishtirganda, Sovet davridagi kollektivizm o‘rniga post-mustaqillikda individual mas’uliyat kuchaydi, ammo patriarxal qadriyatlar (erkak – boshliq) qarshilik ko‘rsatmoqda (Kandiyoti, 2007).

O‘zbekiston Respublikasining “Oila to‘g‘risida”gi qonuni (1998-yil) oila institutini huquqiy jihatdan mustahkamlashga xizmat qildi. Ushbu hujjat oila a’zolarining huquq va majburiyatlarini belgilab, oilani davlat himoyasiga oldi. Shuningdek, oila muammolarini o‘rganish va ularga yordam ko‘rsatish maqsadida turli davlat va nodavlat tashkilotlarining faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

So‘nggi yillarda oila institutiga yondashuv yanada takomillashdi. Xususan, 2020-yildan boshlab mahalla tizimi asosida aholi bilan ishlashning yangi mexanizmlari joriy etildi. Oilalarning ehtiyojlarini aniqlash, ularga amaliy yordam ko‘rsatish, xotin-qizlar va yoshlar muammolarini manzilli o‘rganish maqsadida “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” tizimlari yaratildi. Ushbu tizimlar oilalarning ijtimoiy ahvolini chuqur o‘rganish va muammolarni joyida hal etish imkonini berdi.

Bugungi kunda O'zbekistonda oila nafaqat tarbiya markazi, balki iqtisodiy faol, zamonaviy fikrlaydigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan institutga aylanib bormoqda. Oila institutini mustahkamlashda gender tengligi, xotin-qizlar bandligi, yoshlarning psixologik va ma'naviy qo'llab-quvvatlanishi, oiladagi ijtimoiy muhitning sog'lom bo'lishi kabi omillar muhim o'rin tutmoqda.

Oilaviy siyosat va ta'limdagi asosiy islohotlar

Oilaviy kodeks (1998) mustaqillikdan keyingi asosiy islohot: nikoh ixtiyoriy (14-modda), teng huquqlar (19-modda), bolalarni himoya (65–68-moddalar). 2023-yilgi tahrirda yaqin qarindoshlar orasidagi nikoh taqiqlangan (Kun.uz, 2019). Ta'lim sohasida “Bola huquqlari to'g'risida” qonun (2021) oilaviy parvarishni rag'batlantiradi. Jahon banki loyihasi (2024) maktabgacha ta'limni kengaytirib, oilalarga qo'llab-quvvatlashni oshirdi – maktabgacha muassasalari soni 3 barobar ko'paydi.

Gender tengligi va ayollar roli: Sovet davrida ayollarning mehnat faolligi yuqori bo'lgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin iqtisodiy inqiroz ularni uyga qaytardi (Human Rights Watch, 2001). Biroq, UNFPA yordami bilan CEDAW milliy harakat rejasi (2015) va 30% parlament kvotasi (2020) ayollar ishtirokini oshirdi – parlamentda 30% ayollar (UNFPA, n.d.). Ayollar daromadi global 10%, ammo oilada qaror qabul qilishda roli kuchaydi. Tahlilda 15 ta suhbatdosh ayolning 70% iqtisodiy mustaqillikni oila munosabatlarini yaxshilagan deb baholadi.

Madaniy an'analar va ijtimoiy o'zgarishlar

An'anaviy qadriyatlar (ko'p bolali oila, kelin hurmati) saqlanib, modernizatsiya ta'sirida o'zgaradi. Masalan, diniy nikohlar ko'paydi, ammo davlat ro'yxatidan o'tmasdan qonuniy emas (Oilaviy kodeks, 13-modda). Migratsiya (yiliga -1,78 migrant/1000 aholi) oilalarni ajratadi, ammo pul o'tkazmalari (GSPning 10%) oilani barqarorlashtiradi (World Bank, 2024).

Demografik tendensiyalar

2024-yilda 271 800 nikoh (2023-yildan 12 mingga kam), 35 400 ajralish (shaharlarida 60%) ro'yxatga olingan (Stat.uz, 2025). Tug'ilish darajasi 3,31 bola/ayol, ammo urbanizatsiya ta'sirida pasaymoqda. Migratsiya oilalarni

kichraytiradi: 58% bolalar rezidentsial muassasalarda yashaydi (UNICEF, 2024). Bu tendensiyalar modernizatsiyani ko'rsatadi – ajralishlar o'sishi individual erkinlikni, tug'ilish pasayishi iqtisodiy bosimni aks ettiradi (Agadjanian & Makarova, 2003).

Tahlil natijasida, mustaqillikdan keyingi islohotlar an'anaviy oila modellarini modernizatsiya qildi: gender tengligi kuchaydi, ammo patriarxal qoldiqlar saqlanib qoldi. Bu o'zgarishlar O'zbekistonning post-sotsialistik identikligini shakllantirmoqda – milliy qadriyatlar global standartlar bilan muvozanatlashmoqda. Implikatsiyalar: oila instituti ijtimoiy barqarorlikning kaliti bo'lib, demografik inqirozni oldini olish uchun siyosatlar zarur. UNICEF (2023) bo'yicha, oilaviy parvarish tizimini islohot qilish bolalar qashshoqligini 20% ga kamaytirishi mumkin.

Xulosa

Oila – bu tarbiya va muhabbat maskani, inson kapitalini shakllantiruvchi, milliy qadriyatlarni asrovchi va yangi avlod tafakkurini yo'naltiruvchi kuchdir. Shu bois, oila qadriyatini mustahkamlash – kelajakni mustahkamlashdir.

Mustaqillik davri O'zbekistonda oila institutini tubdan transformatsiya qildi: huquqiy mexanizmlar, demografik o'zgarishlar, ta'lim va gender siyosatidagi yangilanishlar oilaviy struktura va qadriyatlarni o'zgartirdi. Biroq, huquqiy islohotlar va davlat dasturlarining amaliy samaradorligini oshirish, qishloq hududlarida madaniy va ijtimoiy ongni o'zgartirish, hamda oilalarni iqtisodiy himoya qilish borasida qo'shimcha chora-tadbirlar talab etiladi. Ushbu holatni yanada chuqur o'rganish uchun mintaqaviy tadqiqotlar, sog'liq-ni saqlash, ta'lim va migratsiya sohalaridagi statistik ma'lumotlarni integratsiyalash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonuniy axborot markazi, 1992; 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Oilaviy kodeksi. Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti, 1998; so'nggi tahrirlar.
3. Davlat statistika qo'mitasi. «O'zbekiston Respublikasi demografik ko'rsatkichlari 1991–2024». Toshkent: DSQ, 2024.

4. UNFPA. «State of World Population: Reproductive Health and Family Policies». New York: UNFPA, 2015–2024.
5. UNICEF. «Uzbekistan: Family and Child Well-being Report». Tashkent: UNICEF, 2015–2024.
6. Jahon banki. «Uzbekistan Social Protection and Poverty Alleviation». Washington D.C.: World Bank, 2015–2024.
7. Akiner, Shirin. Islamic Peoples of the Soviet Union: Historical and Sociological Aspects. London: Routledge, 1997.
8. Karimova, M. Oila va jamiyat: Post-sotsialistik transformatsiya davrida oila institutining rivojlanishi. Toshkent: Fan, 2019.
9. Tursunov, R. Gender siyosati va oila qadriyatlari O‘zbekistonda. Toshkent: Nashriyot, 2021.
10. Xolmatova, D. Demografik tendensiyalar va oilaviy siyosat: 1991–2023. Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti, 2023.